
РИБАЛКА В.В.,
доктор психологічних наук,
професор, провідний
науковий співробітник,
відділ психології праці,
Інститут педагогічної освіти і
освіти дорослих НАПН України,
м. Київ, Україна

ПСИХОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ДОСВІДУ ПЕДАГОГІВ У РОЗВИТКУ ДУХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УЧНІВ

У статті висвітлюються теоретичні питання розуміння духовного потенціалу особистості та шляхи формування досвіду педагогів з розвитку такого потенціалу в учнів, експериментально досліджується вихідний рівень готовності педагогів до розвитку духовного потенціалу в учнів на основі спеціального опитування та можливості нарощування даного виду готовності внаслідок навчання педагогів за текстом даної статті в ході її викладання як навчальної доповіді, викладаються результати відповідного опитування педагогів і подається попередня програма одухотворення особистості педагога і учнів в умовах системи освіти.

Ключові слова: духовний потенціал особистості, досвід педагогів у розвитку духовного потенціалу учнів, опитування педагогів, програма одухотворення особистості педагога й учня.

В статье освещаются теоретические вопросы понимания духовного потенциала личности и пути формирования опыта педагогов в развитии такого потенциала у учащихся, экспериментально исследуется исходный уровень готовности педагогов к развитию духовного потенциала у учащихся на основе специального опроса и возможности наращивания данного вида готовности вследствие обучения педагогов текстом данной статьи в ходе ее изложения как учебного доклада, излагаются результаты соответствующего опроса педагогов и представляется предварительная программа одухотворения личности педагога и учащихся в условиях системы образования.

© РИБАЛКА В.В., 2016

Ключевые слова: духовный потенциал личности, опыт педагогов в развитии духовного потенциала учащихся, опрос педагогов, программа одухотворения личности педагога и учащегося.

The article deals with theoretical questions of understanding of the spiritual potential of the person and the way of formation of experience of teachers in the development of the potential of students, experiential investigated the initial level of readiness of teachers to the development of the spiritual potential of the students on the basis of a special survey and the possibility of increasing this type of readiness as a result of training teachers text of this article during her presentation as an academic report presents the results of the relevant survey of teachers and presented the preliminary program spiritualizing personality of the teacher and students in terms of the education system. Keywords: spiritual potentsial individual teachers experience in the development of the spiritual potential of the students, a survey of teachers, spiritualizing personality of the teacher and the student's program.

Key words: spiritual potential of the individual, teachers experience in the development of the spiritual potential of the students, a survey of teachers, spiritualizing personality of the teacher and the student's program.

Проблема розвитку духовності людини пройшла у вітчизняній психології складний шлях, що потребує свого спеціального розгляду. В контексті проведення Челпанівський читань слід сказати, що сам Г.І.Челпанов як правило не використовував цього поняття у своїх психологічних роботах, дотримуючись строго матеріалістичних поглядів на душу, душевне, психічне. Проте, одне, майже епізодичне використання вченим поняття духовного зустрічається в кінці його «Нарисів психології» (1926 р.; 2009 р.), в якому стверджується: «Ми відрізняємо два види уявлень про наше Я, а саме: уявлення тілесного Я та уявлення духовного Я. Уявлення тілесного Я виникає раніше духовного...» [12, с. 225]. Свідченням про певну еволюцію поглядів вченого у бік визнання поряд з душевними також і духовних явищ у психології можна фактично вважа-

ти його міркування про симпатичні, персональні та естетичні почуття, волі тощо. Про це можливо свідчить і сама кваліфікація адептами тодішньої ідеології «психології вченого» як «ідеалістичної» і такої, що не відповідає передовому вченню К.Маркса», на основі чого він був звільнений з посади директора Інституту психології у 1920-х роках [12, с. 243]. Пройде майже 30 років, коли один з провідних радянських психологів С.Л.Рубінштейн зможе написати в своїй книзі «Буття і свідомість» (1957 р.): «Психічна діяльність людини і д е а л ь н а, оскільки вона д у х о в н а, тобто оскільки вона увібрала, включила в себе певний і д е й н и й зміст» [9, с. 319]. І тільки в наш час у відчизняній психології розгорнуті численні дослідження психологічних явищ в контексті єдності духу, душі і тіла [1-11]. В нашій роботі постановка проблеми формування духовного потенціалу у педагогів і учнів

пов'язується з особистістю, з усіма її підструктурами і передусім з такою з них, як досвід, компетентність.

У психології досвід та його розвинута професійна форма - компетентність, вважається за поглядами К.Юнга, Дж.Келлі, К.Роджерса та інших спеціалістів важливим утворенням у структурі особистості і розглядається в контексті життєдіяльності й праці [3, с. 453]. Проблему досвіду та вивчення його провідної ролі у розвитку дитини, здійснюваного, зокрема на засадах особистісного підходу, вивчали у другій половині минулого століття О.В.Запорожець, І.С.Якіманська, Дж. Рензулі, а на початку нинішнього - І.А.Зязюн, а також відомий харківський психолог О.М.Лактіонов. Так, О.В.Запорожець, характеризуючи психічне становлення особистості дошкільників, вказував на важливість ампліфікації, тобто збагачення умов навчання та змістовного насичення досвіду дошкільника знаннями, вміннями, навичками, духовними цінностями. І.С.Якіманська обґрунтовано довела, що особистісну орієнтацію навчання молодших школярів доцільно будувати на засадах врахування передусім їх багатого дошкільного досвіду (!), узгодження суспільного та індивідуального досвіду в процесі їх особистісного становлення [13]. Неузгодження ж цих видів досвіду може стати на заваді успішності навчання, виховання та самоактуалізації духовного потенціалу особистості. Подібні до цього ідеї прагматично зреалізував у системі збагачення навчання обдарованої учнівської молоді американський психолог і педагог Дж.Рензулі.

Великого значення становленню досвіду як чинника розвитку педагогічної майстерності студентів та вчителів надавав у своїх психопедагогічних дослідженнях І.А.Зязюн

(1938-2014), спираючись, зокрема, на фундаментальне вивчення індивідуального досвіду особистості професором О.М.Лактіоновим [2; 3]. Досвід в цьому плані є головною підструктурою особистості, в якій накопичується її духовний потенціал, що далі актуалізується в її життєдіяльності, становленні та поведінці, професійній діяльності. Педагоги не помиляються, коли роблять досвід дитини головним адресатом навчально-виховного впливу, насичуючи його знаннями, вміннями, навичками (ЗУН), в цілому - духовними цінностями. Разом з тим, при цьому недостатньо враховуються психологічні дані про складну побудову і функціонування досвіду як особистісного утворення. Досвід не механічно «упаковує» в пам'яті знання, вміння, навички, а перетворює, систематизує поточний матеріал життя таким чином, щоб його можна було краще використовувати у майбутньому (як «досвід минулого»). Цьому сприяє диференційована характеристика досвіду, вироблена О.М.Лактіоновим.

Так, він виділяв такі **координати досвіду**, як: категоріальний простір; системність; життєдіяльність; зовнішня структура досвіду; суб'єктність; внутрішня динаміка; системотвірний особистісний фактор, тобто результат; структурно-динамічна організація; трансформація; підструктури досвіду та їх функції; соціальна, особистісна сфера досвіду як чинник людської активності тощо. З цим пов'язані, на його думку, наступні **функції досвіду** особистості: організація взаємодії з іншими; інтерпретація себе, інших та оточуючого світу; накопичення та інтегрування отримуваної інформації з метою стабілізації умов життєдіяльності та її регуляції, орієнтованої на майбутній корисний результат. Досвід складається із результатів діяльності -

позитивних і негативних.

Виходячи із власного методологічного підходу, О.М.Лактіонов виокремлював такі **базові характеристики** індивідуального досвіду, як: особистісний простір; стереотипи; особистий обмінний фонд; суб'єктивні шкали; вартість; сумісність; дерево девіацій. Ним додатково розглядалися **мнемічний** (оперативний, біографічний, історичний) та **соціальний** (новий соціальний статус, бімодальність, залученість у життя, конкуренція, негативний зсув тощо) досвід, що мають свої латентні структури.

Знання, уміння, навички трактувалися вченим як важливі накопичені змістовні характеристики індивідуального досвіду. Досвід має свою **буттєвість** та **співбуттєвість** як головні онтологічні характеристики особистості. Дослідник вбачав у досвіді і **творчі ознаки**, пов'язуючи їх із руйнацією старих і виникненням нових стереотипів. З точки зору **суб'єкта**, досвід є сувереном, власністю, має вартість, утворює суб'єктивний простір індивіда [3, с. 450-465].

Все зазначене вище характеризує досвід як центральну структурну особистісну складову, що виконує важливу роль у взаємозв'язку з іншими підструктурами особистості педагога і учня, зокрема такими, як **психосоціальна, спілкування, спрямованість, характер, самосвідомість, інтелект, психофізіологія та психосоматика**. Через досвід людина начебто приватизує світ у доступних і актуальних для неї аспектах, надає цьому приватизованому світові друге життя, пов'язане з інтересами життєдіяльності особистості.

Узагальнення існуючих даних про особливості становлення досвіду, компетентності людини в діяльнісному контексті дає підстави розглядати такі

компоненти досвідної діяльності, як: а) мотиваційні й смислові стереотипи; б) система знань; в) інтелектуальні вміння; г) продуктивні навички й результати; д) емоційні стереотипи поведінки.

Відмітимо, що таке психопедагогічне, особистісне розуміння досвіду і його професійної форми - компетентності - принципово збагачує, персоналізує поняття ЗУНУ (знання-уміння-навички), «знімає» його обмеженість, породжує на його основі важливий осередок особистості, робить таким чином персоніфікований досвід і професійну педагогічну компетентність природною основою особистісної орієнтації в системі освіти (як це пропонувала зробити І.С.Якіманська [13]).

Більше того, все вищезазначене робить досвід і компетентність сумірними до поняття компетенції, що поширюється зараз у європейській педагогіці як ключова характеристика учня у системі освіти. Слід також відмітити три взаємопов'язані види універсальної психолого-педагогічної системи досвіду - **соціальний** досвід людства, **особистісний життєвий і професійний** досвід, компетентність педагога та **індивідуальний життєвий і навчальний** досвід учня. Між цими трьома основними видами досвіду відбувається психопедагогічна взаємодія, в ході якої педагог транслює адаптований певним чином соціальний духовний досвід людства в індивідуальний духовний досвід учнів, а в більш широкому плані - доросле покоління передає духовний досвід попередніх поколінь юному поколінню.

Отже, важливими характеристиками досвіду і компетентності педагога як потенційно-актуального утворення у вищезазначеному контексті є неперервне накопичення, збагачення і актуалізація досвіду, самопотенціалізація та самоактуалізація змістових і фор-

мальних елементів буттєвого досвіду дорослої і юної людини, що релевантні і референтні певним життєвим ситуаціям, потребам життєдіяльності. У зв'язку з цим, для того, щоб збагачувати і актуалізувати особистісний досвід і компетентність педагогічних працівників з розвитку духовного потенціалу особистості учнівської молоді, слід відповісти якнайменше на **п'ять запитань**, поставити і вирішити **п'ять завдань**, сформулювати **п'ять діяльнісних домінант** власного досвіду і компетентності, щоб далі працювати з їх підсилення, збагачення й актуалізації в нових умовах. При відповіді на ці запитання ми спиралися на наукові дані про природу духу, духовності, духовного потенціалу таких вчених, як М.Я. Грот, В.М. Сорока-Росинський, В.І. Вернадський, В.Ф. Войно-Ясенецький, В.В. Зеньковський, В.О. Сухомлинський, І.А. Зязюн, М.В. Савчин, І.П. Маноха, Е.О. Помиткін, В.Д. Онищенко, Г.П. Васянович та ін. Враховували ми також численні запитання про сутність духу і духовності самих вчителів, вихователів і практичних психологів.

Мова йде про наступні п'ять запитань:

1.Навіщо педагогові розвивати духовний потенціал особистості учня, що це дає для досвіду і життя юної людини?

2.Що таке дух, духовний потенціал особистості в науковому і життєвому розумінні?

3.Наскільки повно усвідомлює педагогічний працівник свою компетентність у розвитку духовного потенціалу в учня як мети своєї діяльності?

4.Як підвищити рівень компетентності педагога у розвитку позитивного духовного потенціалу особистості учня та зробити його актуалізацію результативною?

5.Чи отримує особистість вчителя (і наскільки) задоволення, позитивні переживання від зростання рівня власного досвіду, компетентності у розвитку духовного потенціалу учня та перспективи його удосконалення у подальшому?

Спробуємо послідовно відповісти на сформульовані запитання.

Зауважимо, що нам було цікаво отримати кількісні дані щодо того, як усвідомлює сам педагог наявність в себе досвіду розвитку духовного потенціалу в учнів і чи він зростає після проведення відповідної доповіді, що відповідає на вказані запитання, тому ми провели опитування групи педагогів із 24 осіб перед першим і після п'ятого запитання за простим опитувальником із п'яти пунктів за певною інструкцією:

Інструкція:

Уважно прочитайте запитання анкети і оцініть за 12-бальною шкалою (підкресліть необхідний бал або запишіть його в окремому аркуші за номером запитання) наявність у себе відповідних до них елементів професійного досвіду.

1.Наскільки Ви розумієте потребу і сенс збагачення власного досвіду з розвитку духовного потенціалу в учнівської молоді?

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

2.На якому рівні Ви володієте системою знань про духовний потенціал учнівської молоді та методи його розвитку?

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

3.Чи вмієте Ви і наскільки успішно оцінювати наявний духовний потенціал учнівської молоді, щоб поставити мету і розробити програму його розвитку?

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

4.Наскільки добре Ви володієте засобами, навичками розвитку духовного потенціалу в учнівської молоді?

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

5.Чи визиває у Вас задоволення і наскільки збагачення власного досвіду з розви-

тку духовного потенціалу Ваших учнів?

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

Отже, опитування здійснювалося перед першим і після п'ятого запитання і мало виявити можливий педагогічний ефект від викладеного у п'яти пунктах доповіді матеріалу у зазначеній частині тексту статті.

1-е запитання: НАВІЩО ПЕДАГОГОВІ РОЗВИВАТИ ДУХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ, ЩО ЦЕ ДАЄ ДЛЯ ДОСВІДУ І ЖИТТЯ ЮНОЇ ЛЮДИНИ?

Відповідь на це запитання розкриває мотиваційно-смыслову функцію, сенс духу, духовного потенціалу особистості в соціумі, в науці, в житті окремої людини і людства. В Біблії сказано, що спочатку було слово, тобто дух, а потім – діло, справа. Стисло кажучи, наявність **духу в його позитивному, «світлому» розумінні** веде до утвердження життя, до конструктивності й успішності соціальної поведінки та предметної діяльності й життєдіяльності, до вдачі у долі і благополуччя життя людини і суспільства!

Відсутність же такого духу або наявність **негативного, «темного» духу призводить** до невдачі, хвороби або смерті. Це випливає із протиставлення позитивних і негативних духовних цінностей, зведених відповідно у дві групи духовних категорій науки і релігії: а)позитивної, «світлої» - **Добра, Краси, Істини, Віри, Надії, Любові**, що утверджує життя, веде людей до щастя, - та протилежної до неї, негативної, «темної» - **зла, потворності, брехні, зневіри, розпачу, ненависті**, що заводять людину та її оточення у глухий кут, веде до невдачі, хвороб, смерті, нещастя.

Конструктивність, життєдайність першої та деструктивність, руйнівність другої – очевидні. Це і утворює для педагогів сенс розвитку духовного

потенціалу у школярів як майбутніх успішних, вдалих, щасливих громадян і працівників України, як суб'єктів свого життя.. Прикладів цього – безліч.

Важливо знати, що відданість вказаним етичним, естетичним, світоглядним духовним цінностям, так само, як відданість Вірі, Надії й Любові (що є релігійними і водночас екзистенційними, життєвими, гуманістичними цінностями), підвищує ефективність навчальної, виховної, громадянської, трудової й професійної діяльності особистості, бо забезпечує її найбільш ефективними життєтворчими стимулами, орієнтирами, цілями, засобами, почуттями, в цілому – регуляторами успішної діяльності й поведінки. Позитивні духовні цінності випробувані тисячолітнім світським і релігійним досвідом і концентруються навколо Життя і Бога. Ми маємо розуміти, зокрема, що Бог зосереджує в собі духовний досвід усього людства – як сучасного, так і всіх попередніх і майбутніх поколінь, на основі віри в себе, надії на спасіння і соборного об'єднання людей у любові. Педагогічне значення віри в людину, надії на її щастя, любові до неї очевидне.

2-е запитання: ЩО ТАКЕ ДУХ, ДУХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ В НАУКОВОМУ ТА ЖИТТЄВОМУ РОЗУМІННІ?

Відповідь на це запитання розкриває інформаційно-пізнавальну функцію духу і духовного потенціалу, дозволяє науково і життєво зрозуміти категорію духу. Не вдаючись у докладну аргументацію, можна стверджувати, що дух є провідною продуктивною та інтегративною ознакою психології, яку Гегель визнавав у своїй «Філософській пропедевтиці» саме як науку про дух. З точки зору сучасних даних, психологія виступає саме як наука про **дух**, про одухотворений мозок, тобто

душу, про одухотворене і одушевлене тіло людини, котра має відповідне духовне, душевне та тілесне Я [8].

Дух – це цілісна, існуюча вічно і безкінечно відносно особистості сукупність ідеальних продуктів, субстанцій, змістовних елементів її душі, психіки, тобто система образів, понять, концепцій, сенсів, ідей, ідеалів, планів, проєктів, емоцій, почуттів тощо, котру вона опановує, зберігає, оперує і генерує для кращого забезпечення свого життя і життя суспільства. В цьому визначенні поєднується наукове та релігійне розуміння духу. «Об'єктивне» розуміння ідеальних предметів, породжуваних людським мисленням, уявою, уявленням, свідомістю та багатьма іншими психічними (власне душевними) процесами і властивостями особистості поєднується із «суб'єктивними» етичними, естетичними, світоглядними характеристиками наукового розуміння цієї ідеальної духовної сфери. Ця цілісна, синергетична, інтегрована сукупність елементів духовної сфери дає можливість більш адекватно, сутнісно, гуманістично відображати і перетворювати безкінечний і вічний світ і тому постає як сукупність базових цінностей особистості й суспільства.

За умов відповідності духовним цінностям **Добра, Краси, Істини, Віри, Надії, Любові** (підкреслимо тут, що величезне значення має порядок розташування і використання духовних цінностей в цьому рядку!) людина через свій досвід, свідомість, в цілому, через особистість керується найдоцільнішим, позитивним, «світлим», продуктивним, конструктивним досвідом людства, неперервно удосконалюючи, збагачуючи своє життя. За кожною з цих шести головних груп духовних цінностей стоять десятки більш конкретних цінностей!

У протилежному випадку, тобто при підпорядкуванні негативним цінностям (так, вони можуть виступати для гіпертрофованих особистостей саме цінностями) **зла, спотворення, брехні, недовіри, розпачу, ненависті** – дух є негативним, «темним», таким, що руйнує життя і веде кінець кінцем до «темряви життя», невдач, хвороб, конфліктів, війни, смерті людину та (або) її оточення.

Існують різні комбінації «світлого» і «темного», позитивного і негативного духу, котрі визначають ступінь відносного благополуччя, деформації життя, загрози його послаблення, хворобливості, небезпеки для людини – залежно від ступеня розвитку вказаних духовних елементів та особливостей ситуації, в якій вони використовуються.

Серед них є і такі, що можуть бути оцінені, так би мовити, «навпаки», коли оцінка полярності духовності може змінитися на протилежну, наприклад, при боротьбі з ворогом, тоді «зло може бути подолане злом» і набуває вторинної духовної позитивності. Те ж саме стосується і добра, «від якого добра не шукають» чи яким (у вигляді благих намірів) вимощена дорога в ад, коли, приміром, позитивними духовними цінностями прикривають негативні, що є ознакою цинізму. В кожному з таких випадків слід спиратися на притаманний позитивним і негативним цінностям ситуаційний сенс.

Отже, можна визначити основні поняття проблеми духовності таким чином:

Духовність – властивість особистості, що полягає у наявності в неї відповідних зазначених вище ідеальних, духовних якостей.

Духовна культура – принципова відданість особистості ідеальним, духовним цінностям Добра, Краси, Істини, Віри, Надії, Любові та здатність

систематично, дієво втілювати означені цінності через вчинки, дії, діяльність та життєдіяльність, успішно протидіючи злу, спотворенню, брехні, ненависті, безнадії, зневірі.

Духовний потенціал – це конкретна сукупність ідеальних, духовних можливостей, здібностей особистості, її здатності, готовності бути носієм, суб'єктом духовності, здійснювати одухотворену поведінку і діяльність, переходити від стану духовної потенціальності і самопотенціальності до стану духовної актуалізації і самоактуалізації. Особистість у своїх духовних властивостях, в цілому, і є тим духовним потенціалом, який готовий актуалізуватися чи самоактуалізуватися в конкретних соціальних і міжособистісних ситуаціях. Особистість педагога з її духовним, душевним і одухотворено-одушевленим тілесним потенціалом виступає духовним знаряддям розвитку особистості дитини, як про це справедливо стверджував ще на початку ХХ століття видатний педагог В.М.Сорока-Росинський у своїй книзі «Школа імені Достоєвського» (ШКІД) [11]. Він, зокрема писав: «Педагог діє на вихованців не тільки тим, що він їм викладає, чому він вчить і що говорить – педагог виховує передусім безпосередньо усією своєю особистістю, усім своїм духовним обличчям...» [11, с. 28].

Зазначене вище свідчить про те, що *педагогіка, так само як і психологія, є наукою про дух, але в його трансгенеративній та трансперсональній формі передачі, засвоєння і використання, конкретніше - про закономірності передачі духовних цінностей від покоління до покоління та утвердження і засвоєння цих цінностей життя в кожному поколінні людей!*

Ефективність навчально-виховного процесу значно підвищується, якщо зміст освіти засвоюється не тільки у

формі його специфічного технологічного предметного отримання, доведення, утвердження (творчість, дослідження, продукування), а піддається одухотворенню, тобто виступає для кожної дорослої і юної особистості як етична, естетична, світоглядна цінність життя, що поєднується з духовними цінностями віри у вищі форми існування людини, надії на її спасіння і добробут та об'єднуючу любов до оточуючих! Інакше кажучи, духовність, одухотворення виступає важливою феноменальною основою підсилення дієвості, онтологічності, життєвості освіти, новою її парадигмою.

В системі освіти має бути чітко виражена позитивна духовна позиція педагогів у всіх питаннях і ситуаціях освітньої діяльності.

3-тє запитання: НАСКІЛЬКИ ПОВНО УСВІДОМЛЮЄ ПЕДАГОГІЧНИЙ ПРАЦІВНИК СВОЮ КОМПЕТЕНТНІСТЬ У РОЗВИТКУ ДУХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УЧНЯ ЯК МЕТИ СВОЄЇ ДІЯЛЬНОСТІ?

Про це особистість може дізнатися за допомогою самопізнання, що є одвічною проблемою людства і людини, про що вже два з половиною тисячоліття нагадує заклик Сократа: «Пізнай самого себе!». Таке духовне самопізнання найкраще здійснювати шляхом самоспостереження, самоопитування, рефлексії, самоаналізу, що дозволяє визначити конкретний профіль духовного потенціалу особистості та розробити програму, план розвитку, збагачення, удосконалення власного духовного потенціалу людини як передумови його актуалізації та самоактуалізації в інтересах покращення діяльності та життєдіяльності, в цілому – життя. Найпростіше опитування наявного і зростаючого духовного потенціалу у педагогічного працівника можна здійснити за допомогою зазначеного вище опитувальника, на основі

якого може бути здійснене **первісне** й **кінцеве** визначення цього потенціалу, що передбачене використанням змісту даної статті як доповіддю.

Мету розвитку духовного потенціалу можна краще усвідомити, якщо представити позитивні і негативні духовні цінності діалектично, в єдності, в антиномічному зіставленні між собою та чітко уявити можливі наслідки оволодіння цими цінностями. Пропонуємо три загальні варіанти такого цільового зіставлення - відповідно до трьох можливих цілей (і наслідків їх досягнення) засвоєння антиномічних духовних цінностей педагогами і учнями. Наводимо три загальні варіанти співвідношення (домінування, паритет, підпорядкування) між двома антиномічними групами позитивних і негативних духовних цінностей. Ці три види співвідношення позначені розмірами і типом шрифту:

I варіант. **Метою** (наслідками) є прогрес суспільства, гуманізм, рівність гідностей, благополуччя, здоров'я, мир, утвердження життя, щастя особистості; це досягається шляхом цілеспрямованого домінування позитивної духовності над негативною, що властиве системі освіти, гуманістичній педагогіці і психології, класичному мистецтву й церкві, що може бути представлено наступним чином:

**ДОБРО КРАСА ІСТИНА ВІРА
НАДІЯ ЛЮБОВ**

*зло потворність неправда зневір'я
розпач ненависть*

Цей варіант мети не є чимось надуманим, абстрактним, а є практично, повсякденно діючим цільовим утворенням. Ми спостерігали його дію 2015 року в Котовському комунальному навчально-реабілітаційному центрі Дніпропетровської області, коли вихователь, спілкуючись з дітьми з обмеженими потребами, щохвилини в

неперервному потоці педагогічної роботи з ними майстерно забезпечувала дотримання школярами позитивних духовних цінностей і гальмувала прояв негативних духовних цінностей – спираючись саме на вказану комплексну мету як духовний еталон життєво доцільних взаємостосунків, поведінки і навчально-виховної діяльності групи учнів. Тобто вихователь водночас цілеспрямовано відслідковує, контролює ситуацію і рішучо дотримується позитивних етичних, естетичних і раціональних вимог у поведінці дітей, скажімо, під час занять у класі, спортзалі, ігор на вулиці, обіду у столовій тощо, і гальмує прояви протилежних негативних дій і вчинків, приміром, несправедливих, огидних, брехливих. Мета одухотворення в даному випадку носить понадпредметний, модифікуючий, антиномічний, комплексний, багатовимірний, і тому значно дієвіший характер, аніж спрощена, одновимірна, однополярна предметна мета, що може і зручна для педагога, але не відображає складності і діалектичності самого дитячого життя.

II варіант. **Метою** (наслідками) виступає подвійна мораль, цинізм, корупція, зрада, нестійке життя, розлад здоров'я, руйнація стосунків, застій, протистояння гідностей; даний варіант передбачає паритетне зіставлення позитивної і негативної духовності, що притаманне деяким субкультурам, цинічним політикам, незрілому хижацькому ринку тощо:

**добро краса істина віра надія
любов**

*зло потворність неправда зневір'я
розпач ненависть*

III варіант. Така **Мета** (наслідки) призводить до домінування одних людей над іншими, до їх приниження, суперечок, конфліктів гідностей, регресу суспільства, садизму, горя, хвороб,

суїциду, війни, смерті; даний варіант цілеспрямовано досягається шляхом домінування негативної духовності над позитивною, що властиве злодіям, терористам, диктаторам, військовим злодіям і представлено нижче:

добро краса істина любов віра надія

ЗЛО ПОТВОРНІСТЬ БРЕХНЯ НЕНАВИСТЬ ЗНЕВІР'Я РОЗПАЧ

Насправді ж варіантів постановки свідомої духовної мети та досягнення усвідомлюваних чи неусвідомлюваних наслідків такого «вітального», «подвійно-цинічного» та «летального» цілепокладання значно більше, але ми зупинилися саме на цих трьох варіантах як найбільш демонстративних і показових.

Підкреслимо, що система освіти, вчителі і практичні психологи, стоячи на позиціях гуманістичної психології і педагогіки, позитивної духовності, тобто Добра, Краси та Істини, Віри, Надії, Любові, **віддають перевагу першому варіанту** духовного цілепокладання, долають другий і відкидають третій варіант.

4-те запитання: ЯК ПІДВИЩИТИ РІВЕНЬ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГА У РОЗВИТКУ ПОЗИТИВНОГО ДУХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ ТА ЗРОБИТИ ЙОГО АКТУАЛІЗАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТИВНОЮ?

Ми спираємось при відповіді на це питання на величезний досвід психологів і педагогів у вирішенні проблеми одухотворення особистості педагога і дитини. Цей досвід одухотворення вчителя та учня представлений у працях М.Грота, А.Макаренка, В.Сухомлинського, І.Зязюна, І.Беха, Е.Помиткіна та багатьох інших спеціалістів. Відмітимо в цьому плані розроблену Е.О.Помиткіним систему психолого-педагогічного забезпечення духовного зростання учнівської мо-

лоді в особистісно орієнтованій освіті, яка передбачає, зокрема:

- створення психолого-педагогічних умов для духовного зростання дитини в сім'ї, серед яких головними є духовний потенціал матері і батька та його повсякденна наочна самоактуалізація;
- використання засобів народного фольклору та писемних пам'яток в ході духовно орієнтованих занять із дошкільнятами;
- впровадження духовно орієнтованих спецкурсів у початковій та середній ланках загальноосвітньої школи;
- розробка та апробація духовно орієнтованих тренінгових занять у роботі з учнями 6-7 класів та розробка, починаючи з цього віку духовно насичених проєктів;
- активізація творчого духовного потенціалу особистості в процесі становлення професійних орієнтацій старшокласників;
- моделювання психолого-педагогічних умов для духовної самореалізації майбутнього професіонала;
- розвиток професійної майстерності сучасного педагога у духовному зростанні учнівської молоді.

Наш доробок в цьому плані доповнює і конкретизує вказану систему в деяких аспектах.

Перший з них стосується здійснення певних заходів духовної потенціалізації, збагачення особистісного духовного досвіду особистості педагога й учня в процесі навчання і викладання, тобто прямого, безпосереднього **одухотворення** властивостей особистості та змісту і методів освіти, таких як:

- а) насичення особистості духовни-

ми цінностями в ході навчання, виховання, самонавчання і самовиховання, спілкування і праці, збагачення духовними цінностями культури поведінки, еталонами мистецтва, науки, сконцентрованими в музеях, театрах, храмах, наукових інститутах і лабораторіях, що циркулюють у різних колах інтелігенції тощо;

б) інтенсифікація процесу здійснення духовної діяльності, дій, духовних вчинків;

в) прискорення і поглиблення процесу досягнення духовних результатів;

г) осягнення духовної сутності поведінки;

д) духовна проблематизація навчальних і життєвих ситуацій;

е) діалектична антиномізація, врівноваження протилежностей між духовними антиноміями з наданням переваги позитивним духовним цінностям над негативними;

є) систематизація (класифікація) духовних стимулів, знань, умінь, навичок і почуттів у діяльності;

ж) запозичення, наслідування і використання позитивного духовного особистісного досвіду інших тощо.

В усіх цих випадках одухотворення передбачає уведення мотивів, змісту, цілей, способів і результатів навчально-виховної діяльності юної та дорослої особистості, її емоційно-почуттєвої сфери у високий, дієвий контекст етичних, естетичних, світоглядних цінностей духовного потенціалу, підсилений цінностями віри в його духовну сутність, надії на його успіх і щастя, любові до учня.

Прикладом такого одухотворення може стати вже внутрішній інтер'єр приміщень навчального закладу. Зразком в цьому плані є, зокрема Переяславський державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди. Стіни його аудиторій і переходів

прекрасно пофарбовані, прикрашені картинами, скульптурами, декоративними творами, архівними, музейними експонатами тощо. Дуже оригінальним є використання естетичного фактору для оздоровлення студентів і викладачів, що працюють за екранами комп'ютерів у спеціальному залі бібліотеки – над кожним з моніторів розташована картина. Але завідувач бібліотекою, шановна О.І.Шкира, спеціально ініціювала розмову з нами, щоб розширити позитивний вплив такої художньої галереї на користувачів комп'ютерів. І коли ми запропонували розглядати вплив не тільки естетичного фактору, але й етичного і світоглядного у змісті картин, тобто запровадити більш широкую систему одухотворення, то вона погодилася з цим і одразу ж запропонувала проєкт такого одухотворення на основі етичного та інтелектуального доповнення змісту галереї. Більше того, за цим проєктом планувалося включити в галерею також картини релігійного змісту, з духовними цінностями Віри, Надії й Любові. Тобто над комп'ютерами за проєктом мали з'явитися навіть ікони...

5-те запитання. ЧИ ОТРИМУЄ ОСОБИСТІСТЬ ВЧИТЕЛЯ (І НАСКОЛЬКИ) ЗАДОВОЛЕННЯ, ПОЗИТИВНІ ПЕРЕЖИВАННЯ ВІД ЗРОСТАННЯ РІВНЯ ВЛАСНОГО ДОСВІДУ, КОМПЕТЕНТНОСТІ У РОЗВИТКУ ДУХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УЧНЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО УДОСКОНАЛЕННЯ У ПОДАЛЬШОМУ?

Мова йде про емоційно-почуттєву функцію досвіду у збагаченні та актуалізації духовного потенціалу особистості учня, про задоволення і позитивні переживання від неперервної духовної діяльності. Особливо важливі емоційно-почуттєві прояви

духовності у вигляді радості, любові, дружби, задоволення, партнерства, приязні, симпатії, емпатії, солідарності, єдності тощо.

Підсумовуючи наведені вище дані про збагачення та актуалізацію особистісного досвіду, професійної компетентності педагогічних працівників у формуванні духовного потенціалу учнівської молоді, можна навести слова О.М.Лактіонова про те, що **«найціннішими характеристиками досвіду є забезпечення соціальної наступності й психологічної стабільності, коли досвід формується і функціонує за об'єднувальним принципом «і / і».** За своєю психологічною природою досвід людини працює для спасіння; він не тільки власність, але і друг людини» [3, с. 458]. Доречно в цьому плані згадати вдалий вислів академіка В.М.Синьова (рос. мовою): *«Давайте относиться друг к другу, как Друг к Другу!»*, тобто з Любов'ю!

В даному місці проводиться вторинне опитування слухачів доповіді, фіксація їх пропозицій та особистих даних.

Конкретизуючи шляхи одухотворення особистості вчителя, а через неї і учня, слід зазначити наступне. У нормальному житті людини і суспільства зазвичай встановлюється певна рівновага, баланс між позитивними і негативними духовними цінностями. Люди звикають до такого балансу, підтримують його. Проте іноді відбуваються його порушення і встановлюються суперечки між складовими духовного потенціалу, які можуть сягати загрозливих розмірів і визначати появу масштабної духовної кризи. Саме в таких ситуаціях, особливо тоді, коли постає завдання усунення такої духовної кризи, доцільно використовувати певну програму одухотворення особистості. Це особливо стосується

системи освіти, зокрема особистості вчителів і учнів, котрі самі рідко виступають безпосередньою причиною духовної кризи у суспільстві. Проте вони можуть бути важливим фактором відтворення його духовності. Але це потребує додаткового одухотворення їх особистості та особистості учнів, щоб забезпечити з часом повернення суспільства до балансу між позитивними і негативними духовними цінностями з домінуванням перших над другими.

Отже, одухотворення особистості вчителя і учня – це її духовне збагачення на основі відкриття активного доступу до духовного багатства людства, оволодіння ним і використання його в процесі розвитку, діяльності й поведінки дорослих і молоді. Підкреслимо, що одухотворення особливо актуальне в ситуації подолання гострої духовної кризи шляхом створення, підсилення і функціонування духовно насиченого зовнішнього і внутрішнього світу особистості педагога і учня, що формує сприятливі умови для їх особистісного розвитку та самоактуалізації.

Запропонована програма одухотворення носить попередній характер, але вже зараз можна намітити схему її структуризації, яка відповідає тривимірній, поетапно конкретизованій психологічній структурі особистості, що включає три основні виміри: I – соціально-психолого-індивідуальний; II – діяльнісний та III – віковий, розвивальний. Притаманні структурі особистості підструктури, компоненти та вікові періоди постають як адресати одухотворення в самій особистості та джерела духовної самоактуалізації особистості як вчителя, так і учня.

I. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГО-ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ВИМІР СТРУКТУРИ ОСОБИСТОСТІ включає 9 підструктур - психосоціальність, спілкування, спрямованість, характер,

самосвідомість, інтелект, психофізіологію та психосоматику - з притаманними кожній з них специфічними особливостями породження, опанування і функціонування елементів духовного потенціалу. При цьому, поряд із підструктурою власне досвіду, в процес одухотворення життя мають бути залучені й активізовані вказані вище підструктури особистості, з якими взаємодіє підструктура досвіду, компетентності. Власне досвід одухотворення всіх указаних підструктур входить в цю підструктуру досвіду, компетентності особистості як центральну для психологів і педагогів. Отже, повторимо, мовиться про одухотворення таких підструктур, як:

- одухотворена етичними, естетичними, світоглядними цінностями психосоціальність (ролі, позиції, очікування, посади, професійні обов'язки);
- насичене духовними цінностями спілкування;
- спрямованість на духовні цінності Добра, Краси, Істини, Любові, Віри, Надії життєдіяльності, поведінки, вчинків, професійної діяльності;
- одухотворені риси характеру, передусім етичність, естетичність, чесність;
- духовно збагачена рефлексія, коли усі компоненти діяльності виконуються через самоусвідомлення духовних цінностей;
- духовний потенціал досвіду особистості та можливості її духовної самоактуалізації;
- духовний інтелект (духовна спрямованість і змістовність відчуття, сприймання, мислення, уяви, уявлення, пам'яті, уваги);
- усвідомлення психофізіологічного підґрунтя духовного потенціалу (приміром - темпе-

раментального, функціонально-асиметричного тощо);

- одухотворена психосоматика (духовна пантоміміка, вирази обличчя, пози тіла тощо).

Розглянемо більш докладно додаткові шляхи одухотворення кожної підструктури соціально-психолого-індивідуального виміру структури особистості.

1. Підструктура психосоціальності. Ця підструктура відповідає за створення й утвердження високодуховної атмосфери в колективі навчального закладу, в групі, класі тощо, за дотримання на психосоціальному рівні вимог Добра-Краси-Істини, Віри-Надії-Любові. Через неї особистістість забезпечує вплив позитивних духовних цінностей на виконання різних суспільних установок, соціальних позицій, ідеалів, ролей, міжособистісної поведінки. І водночас - усунення, виключення, нівелювання впливу на соціальну активність негативних духовних цінностей зла-потворності-брехні, зневір'я-розпачу-ненависті. Ця підструктура має справу з певними духовними квантами, що сприймаються особистістю із соціуму, переробляються нею і збагаченими посиляються в соціум.

Дієвим методом розвитку й актуалізації духовного потенціалу в даній підструктурі учнів може стати святкування національних і міжнаціональних духовних дат, святкових днів, в яких зберігається пам'ять про визначні духовні події людства і які виступають певним чином як національні та міжнародні еталони утвердження духовного потенціалу людства. Для цього слід виділити дати визначних подій у відповідних календарях ООН, Юнеско, Євросоюзу, США, України, народних свят, релігійних дат, сімейних торжеств і власних духовних по-

дій. Вкажемо для прикладу лише на деякі свята ООН у 2015 році (кожного року цей перелік оновлюється за змістом і датами):

20 березня - Міжнародний день щастя;

7 квітня - Всесвітній день здоров'я;

15 травня - Міжнародний день сімей;

21 травня - Всесвітній день культурного розмаїття в ім'я діалогу та розвитку;

21 вересня - Міжнародний день миру;

29 вересня - Всесвітній день серця;

1 жовтня - Міжнародний день похилих людей;

4 жовтня - Всесвітній тиждень космосу;

5 жовтня - Всесвітній день учителя;

10 листопада - Всесвітній день науки;

16 листопада - Міжнародний день терпимості або толерантності;

19 листопада - Всесвітній день філософії;

20 листопада - Всесвітній день дітей;

5 грудня - Міжнародний день добровольців або волонтерів;

До цього списку можна додати святкові дні та пам'ятні дати МІСТА, СЕЛА, РОДИНИ, ОСОБИСТОСТІ тощо.

Універсальним є протистояння бездуховності в собі на основі дотримання 10 заповідей Божих. Наведемо їх у стислому викладі, звертаючись передусім до віруючих педагогів і учнів:

Заповіді I-IV: як слід вести себе щодо Богу:

I. Я, Господь – Бог твій. Хай не буде у тебе інших богів, крім Мене.

II. Не роби собі ідолів і ніяких зображень; ... не вклоняйся їм і не служи їм.

III. Не проголошуй імені Господа, Бога твого, даремно, всує.

IV. Пам'ятай день суботний (не-

дільний у православних), щоб освяцати Його, Господа.

Заповіді V-X вчать любити людей і не ображати їх:

V. Почитай батька і мати свою, щоб тобі було добре і щоб ти довго жив на землі.

VI. Не вбивай.

VII. Не перелюбствуй.

VIII. Не кради.

IX. Не проголошуй неправдивих свідчень на ближнього свого (не бреш).

X. Не бажай собі дружини ближнього, не бажай собі дома ближнього твого, ані поля його, ані раба його, ані вола його, ані вісяка його, ані усіякої худоби його, ані всього того, що належить ближньому твоєму.

Порушення цих законів, гріхопадіння може призводити до втрати здоров'я, життєвих сил, до хвороб, а іноді і до смерті...

Подібну роль формування духовного досвіду через дану підструктуру можуть відігравати певні соціально-психологічні тренінги.

2. Підструктура спілкування. Для цієї підструктури особистості важливим є актуалізація духовних потреб в різних ситуаціях спілкування, діалогу, полілогу, засвоєння і використання тезаурусу високої духовності, синонімів позитивних духовних цінностей, і, навпаки, - аргументоване гальмування, виключення із спілкування їх антонімів, тобто негативних духовних цінностей.

Взагалі, має бути розроблений і використовуватися робочий словник, **тезаурус понять** проблеми духу, духовності, духовних цінностей, духовної культури, духовного потенціалу педагогічного працівника і учня, духовного актуалігенезу, втілення у життя духовних цінностей Добра, Краси, Істини, Віри, Надії, Любові. Останні мають бути піднесені до рівня найви-

щих наукових, філософських, аксіологічних, культуротворчих категорій і представлені у вигляді певних **законів духовності**, охарактеризованих у своїй сутності, єдності, повноті та послідовності. Мова йде, зокрема, про психологічні, педагогічні, «світлі» життєві закони Добра, Краси, Істини, закони Віри, Надії, Любові, в їх взаємозв'язку між собою та протидії елементам «темної» духовності. Важливою є розробка методів виявлення сформованості базових цінностей духовного потенціалу особистості у вчителя і учня, що розвивається, підготовки психолога і педагога до розвитку та актуалізації, саморозвитку і самореалізації духовного потенціалу учнівської молоді на різних вікових етапах та в різних ситуаціях. Для покращення ступеня опанування значеннями основних термінів проблеми духовності може використовуватися комп'ютерний варіант тезаурусу відповідних понять.

Робочий тезаурус спілкування має включати наступні позитивні духовні цінності:

Добро: благо, справедливість, добробчинність, добродіяння, добробут, щастя, чеснота, етика.

Краса: прекрасне, гармонія, досконалість, свобода, піднесене, мистецтво, врівноваженість, взаємовідповідність, естетика.

Істина: чесність, правдивість, мудрість, інтелектуальність, правильність, точність, повнота, доведеність, теорія, науковість.

Віра: вірність, довіра, відданість вищим цінностям та Богові.

Надія: надійність, сподівання, впевненість, розрахунок на спасіння, в тому числі через віру в Бога.

Любов: кохання, дружба, милість, симпатія, повага тощо.

Водночас бажано уникати неактуального використання (всує) тер-

мінології, за якими стоять негативні духовні цінності.

Підкреслимо, що разом із вказаними вище вербальними засобами утвердження позитивної духовності, педагоги й учні мають бути мотиваційно, інтелектуально, емоційно готовими до безпосередньої словесної, логічної протидії негативним духовним проявам – злу, потворності, брехні, зневіри, розпачу, ненависті, використовуючи усю попередню психопедагогічну аргументацію і переконуючи їх носіїв у доцільності зміни їх негативної духовної орієнтації на позитивну.

Для цього можна використовувати метод дебатів, що полягає у логічному, аргументованому доведенні істинності певного положення і відмови від шкідливого, сумнівного положення. При цьому здійснюється певне інтелектуальне змагання в присутності досвідченого судді. *Перспективною в цьому плані є метод діалогічних універсалій професора психології Г.О.Балла [7].*

Ефективним може стати власний приклад для молоді незаперечного добродіяння, відданості прекрасному, служіння істині самого педагога – незважаючи іноді на перешкоди і протидію цьому з боку оточення. Останнє може буди переконливішим, якщо педагог і учень самі займаються творенням і передачею духовних цінностей Добра, Краси, Істини, Любові, Надії, Віри у різних формах – вчинках, проєктах, літературних творах, дослідженнях, принциповій поведінці у навчальному закладі тощо.

Дуже перспективним видається протистояння злу, спотворенню, неправді так званим методом неспротиву злу, який запропонував Л.Толстой, і успішно зреалізували Махатма Ганді, Нельсон Мандела, Мати Тереза та інші духовні лідери людства. Всі перераховані вище заходи можна відпрацю-

увати в ході різноманітних тренінгів спілкування.

3. Підструктура спрямованості є дуже важливою в плані формування та актуалізації високодуховних установок, мотивів, орієнтирів, сенсів, намірів, цілей, проєктів, програм, емоційних оцінок тощо, особливо на початкових етапах становлення стосунків з людьми, розгортання діяльності, трудових процесів, творчості тощо. Початкові стадії всіх видів людської активності мають бути освячені високими духовними устремліннями до Добра, Краси, Істини, сповнені Вірою у краще, Надією на досконале, почуттям Любові, що є запорукою успіху. При цьому доцільно спиратися на переконання в тім, що вказані духовні цінності діють з силою закону. Прикладом такої переконаності можуть бути відомі настановлення Мати Терези.

4. Підструктура характеру – в ній і через неї відбувається виховання та самовиховання, актуалізація та самоактуалізація високодуховних рис характеру як духовних етичних, естетичних, наукових ставлень до природи, соціуму, людини, речей, справ, до себе тощо. Особистість за допомогою характеру оперує відношеннями залежно від того, як ставляться до неї. Показовими для цього є висловлювання Марії Монтессорі. Дуже важливим в цьому плані є самовиховання педагогом і учнем в собі духовних якостей. Використовуючи відомі методи самотворення (самотивування, самопізнання, самоінформування, самопрограмування, самопереконавання, самозобов'язання, самонаказ, самовплив, самооцінку, самоконтроль, самозвіт, самозаохочування, самопокарання тощо), педагог може в ході систематичного самоудосконалення сформувати в собі духовні якості своїх особистісних властивостей, допомага-

ючи в цьому й молоді.

5. Підструктура самосвідомості.

Ця підструктура відповідає за рефлексивний обіг духовних цінностей у внутрішньому світі, за духовну єдність зовнішнього та внутрішнього світів між собою та з діяльністю і поведінкою особистості. Відбувається рефлексивний зв'язок духовних цінностей з різноманітними предметами інших підструктур особистості – психосоціальною, комунікативною, спрямованості, характеру, компетентності, інтелекту, психофізіології, психосоматики. Специфічними операціями такого рефлексивного обігу є самоусвідомлення, самопізнання, саморегуляція, самоактуалізація, самоемоціяція. Ці операції мають свою специфіку в кожній підструктурі і завдяки їй відбувається своєрідне присвоєння світу особистістю. Так для підструктури інтелекту властиві рефлексивні операції самоаналізу-самосинтезу, самопорівняння-самоотождоження, самоузагальнення-самоконкретизації, самосистематизації-самоагломерації тощо. Завдяки цим операціям духовні цінності переносяться у внутрішній світ, накладаються шляхом переносу на його предмети і засоби, навколо них концентруються елементи сприймання, відчуття, уваги, пам'яті, мислення, уяви, уявлення, інтелектуальні емоції тощо. Наявність цієї підструктури говорить про те, що одухотворення – це трудомісткий процес, який потребує від особистості напруженої роботи. Як вірно сказав поет, для цього «душа трудитися повинна - і день і ніч, і день і ніч!» у внутрішньому світі в його взаємозв'язку із зовнішнім духовним простором сім'ї, системи освіти (в цьому плані багато чого можна запозичити і у церкви), кола друзів. Відбувається одухотворення освітнього середовища етичними, естетичними,

світоглядними цінностями.

6. Підструктура досвіду, компетентності особистості забезпечує розвиток духовного потенціалу та його актуалізацію, тобто самопотенціацію та самоактуалізацію системи духовних установок, духовних знань, духовних умінь, духовних навичок, духовних емоцій. Найкраще це виражається у готовності особистості до здійснення духовних вчинків. При цьому організація і здійснення педагогами та учнями духовних вчинків, повинна мати своїми засадами саме шість базових духовних цінностей – Добра, Краси, Істини, Віри, Надії, Любові. Ми обмежуємося далі лише назвами вчинків, припускаючи, що їх зміст і процес здійснення можуть бути зрозумілими педагогам і учням по самій назві і гнучкими відповідно до конкретної ситуації, віку, статі, індивідуальності, особистості, зокрема тієї, що відповідає результатам самоспостереження, опитування та програмі духовного удосконалення учнів, які віднайдені та наведені на попередньому етапі. Отже, це наступні вчинки, ефективність яких зростає, коли вони домінують не тільки у системі освіти та у християнській громаді, але й в усіх прошарках суспільства, на всіх рівнях його організації. Ми скористалися при цьому переліком вчинків академіка І.Д.Беха [1] і власними міркуваннями. Отже це наступні **види духовних вчинків**:

Вчинки з утвердження ДОБРА: вчинки добродіяння, добродієвості, безкорисливого служіння людям, вдячності, догоджання, виконання обов'язку, вчинок благородства, шляхетності, благодіяння, вчинок-опіка тощо. Прикладом цього в освіті виступають видатні представники педагогіки справедливості, добра, серця, любові, честі – справжні добродії А.С.

Макаренко, Я. Корчак, В.О. Сухомлинський, І.А. Зязюн, а також місіонери, волонтери, лікарі, практичні психологи і педагоги гуманістичного напрямку.

Вчинки переживання КРАСИ: вчинки шанування прекрасного в людині і природі, чуйності до краси творінь митців (видатних художників, поетів, письменників, композиторів, скульпторів, архітекторів, акторів тощо), скромності, присвячення, бездоганний життєвий вчинок, вчинок великодушності, шанування краси душі, схиляння перед прекрасним. Як приклади можуть розглядатися постаті таких духовних лідерів українського народу, як Т.Шевченко, Л.Українка, І. Франко, П. Тичина, М. Рильський, П. Загребельний, Л. Костенко тощо.

Вчинки служіння ІСТИНИ: це вчинки відданості істині, боротьби за правду, вчинок-щирість, утримання від зради, запобігання неправди, недопущення хитромудрості, блокування підступності і зради – своєї та іншої людини, чесний вчинок. Зразками видатних послідовників цього можуть бути постаті В.І. Вернадського, А. Ейнштейна, Є.О. Патона, А. Сахарова, М. Амосова та ін.

Вчинки відданості ВІРИ: вчинок віри в людину, коли її зрадили інші, вчинок відданості людині, вчинок вірності коханому (-ній), самовідданість людині, вчинок збереження честі та гідності, шанування віри в людину, в Бога. Таким був зокрема лікар і богослов В.Ф.Войно-Ясенецький тощо.

Вчинки покладання на НАДІЮ: вчинок надії на спасіння людини, надії на щастя людини, вчинок надійності, вчинок самозбереження, очікування надійного духовного розвитку і прояву дитини, вчинок навіювання іншої людини зразками власної надійності. Цьому відповідає місія Мати Терези та ін.

Вчинки об'єднуючої ЛЮБОВІ: вчинок благородної любові, вчинок зізнання в любові, патріотичний вчинок як прояв любові до Батьківщини, вчинок любові до батьків, до родичів, до друзів та до незнайомих людей, вчинок християнської любові, вчинок розради, людяності, гуманізму до знедолених, вчинок гуманної згуртованості людей, вчинок примирення у коханні, вчинок милосердя, вчинок благоговіння перед величчю красивої і мудрої людини, вчинок дружби. Прикладом цього виступають І.Христос, Апостоли, Іоанн Златоуст, Папа Іоанн Павло II та ін.

7. Підструктура інтелекту забезпечує адекватне сприймання, увагу, збереження в пам'яті, розуміння, розмірковування, уявлення, раціональне обґрунтування, доцільне використання позитивних духовних цінностей Добра, Краси, Істини, Віри, Надії, Любові особистістю. І навпаки – обґрунтовану ефективну інтелектуальну боротьбу з негативними духовними цінностями зла, потворності, брехні, зневір'я, розпачу, ненависті як причини невдач, нещастя, хвороб, загрози смерті. Мислення та уява необхідні для інтелектуального розв'язання суперечностей духовної сфери, моральних, естетичних, наукових питань, завдань, складних світоглядних проблем. Їх вирішення зафіксоване в низці афоризмів, максимів, принципів, законів.

8. Підструктура психофізіології дозволяє враховувати в процесі сприймання та актуалізації духовних цінностей індивідуальні психодинамічні особливості (темперамент) особистості, властиві для неї психофізичні передумови кращого їх засвоєння та функціонування у часі (минулому-теперішньому-майбутньому). Залежно від типу темпераменту, ці процеси можуть бути більш імпульсивними і

бурхливими (у холериків), або більш впевненими, збалансованими, амбіційними (у сангвіників), або емоційними, тривожними (у меланхоліків) чи інертними (у флегматиків). Особистості з «мислительним типом» нервової системи (асиметрично-функціональні з переважанням лівої півкулі) більш схильні до презентації духовних цінностей в абстрактно-понятійній формі, а з «художнім типом» (переважанням правої півкулі) – в емоційно-образній формі.

9. Підструктура психосоматики визначає духовно відповідний зовнішній вигляд, манери, міміку, пантоміміку, рухи, пози особистості, етикет її поведінки в різних ситуаціях тощо. Для розвитку духовності через психосоматику доцільно використовувати відповідні тілесні тренінги, тренінги шляхетних рухів тощо. Помітний вплив справляє виконання класичних танців – вальсу, танго, а також народних танців.

II. ДІЯЛЬНІСНИЙ ВИМІР СТРУКТУРИ ОСОБИСТОСТІ, ЩО ПІДДАЄТЬСЯ ОДУХОТВОРЕННЮ вже неодноразово характеризувався в даній роботі. Підкреслимо найбільш важливу особливість цього процесу, яка полягає в тому, що через цей вимір відбувається синтез змісту конкретної предметної діяльності з ціннісним змістом духовної діяльності, наслідком чого виступає етична, естетична та світоглядна модифікація предметної діяльності особистості, її гуманізація через Віру у вище призначення людини, через Надію на щасливе життя, через Любов до людини як вище природне й божественне утворення. Зрозуміло, що такий духовний образ людини надає їй найвищого сенсу існування, найжиттєвіших ресурсів здійснення своєї долі, щастя життя.

III. ВІКОВИЙ, ГЕНЕТИЧНИЙ, РОЗВИВАЛЬНИЙ ВИМІР СТРУКТУ-

РИ ОСОБИСТОСТІ розкриває особливості духовного становлення особистості як головного показника її розвитку на різних вікових етапах становлення – дитинства й юності (0-20 років), молодості (21-30 років), зрілості 31-55 (60) років, похилого віку (56 (61)-75 років), старості (76-90 років) довгожителів (старіше 91 року). Ці особливості існують, вони потребують свого дослідження і врахування в системі освіти.

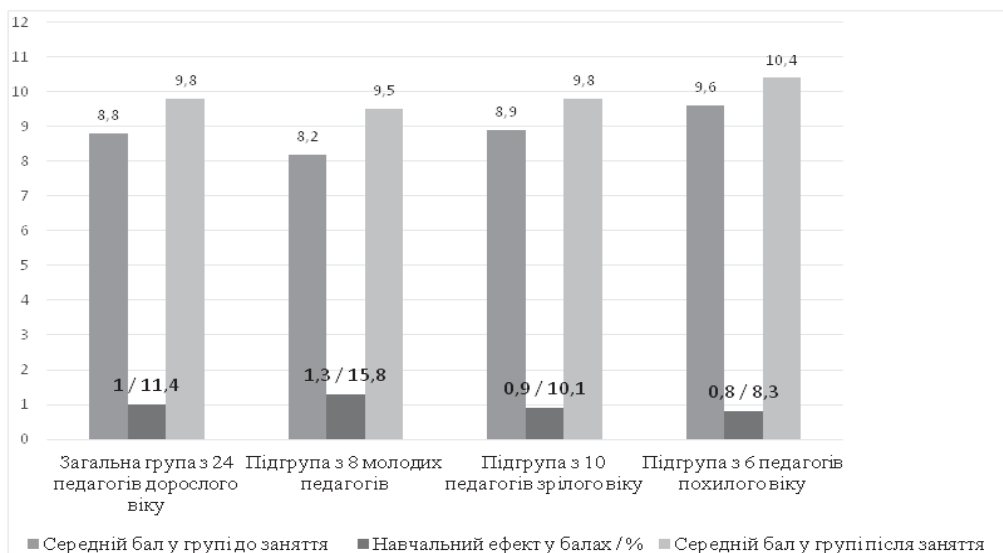
В результаті обрахунку отриманих в ході опитування кількісних даних з'ясувалося, що проведення експериментальної діагностичної інтернет-доповіді для вчителів Новомосковського колегіуму №11 Дніпропетровської області мало своїм наслідком помітний навчальний ефект, який виявився в середньому у підвищенні самооцінки вчителями зростання власного досвіду у розвитку духовного потенціалу учнів з 8,18 бала до 9,12 бала, тобто майже на один бал або на 13,6%, по всій групі з 18 вчителів. Проте, зростання різних параметрів досвіду відбувалося, так би мовити, з різного вихідного рівня і різною мірою і дещо залежало від виробничого стажу вчителів. Так, у групі з 9 вчителів зі стажем роботи від 0 до 21 року середнє зростання сягало 17,7%, а в іншій групі з 9 вчителів зі стажем від 22 до 55 років таке зростання було майже вдвічі менше і дорівнювало 9,8%. Тобто вчителі з меншим стажем демонстрували більше нарощування свого досвіду у розвитку духовного потенціалу в учнів, ніж вчителі з більшим стажем. Водночас останні правомірно вважали себе досвідченішими в цьому питанні.

Нами були проаналізовані також передані О.В.Радзіховською дані, отримані за вказаною вище анкетною (вона повністю відповідає тій, що використовується до і після проведення

діагностичного психолого-педагогічного заняття), яка була включена у загальну комплексну методику співробітників відділу і проведена серед 91 слухача Інституту підвищення кваліфікації Київського комунального університету імені Грінченка в жовтні 2015 року. Ці дані свідчать, зокрема, що психологічні особливості формування особистісної готовності педагогічних працівників до розвитку духовного потенціалу певною мірою визначаються предметом викладання. Так, при попередньому вивченні зазначених тенденцій викладачі **математики і фізики** загальноосвітньої школи (27 педагогів) показали відносно менший рівень особистісної готовності до розвитку духовного потенціалу учнів, ніж викладачі **української мови і літератури** (35 вчителів – вони продемонстрували середній рівень), а **вчителі біології та хімії** (29 чоловік – відносно більший). За 12-бальною системою ними були продемонстровані відповідно 8,7; 8,9 та 9,1 бали. Середній бал дорівнював 8,9, що свідчить про той факт, що у педагогів є помітний власний духовний потенціал і водночас – можливості його підвищення і використання при формуванні духовного потенціалу в учнів.

Підкреслимо, що рівень 8,9 балів в цій групі педагогів кореспондує з показниками вихідного рівня сформованості готовності педагогів в інших групах наших піддослідних – 18 вчителів з Новомосковського колегіуму №11 та 24 педагогів з Комунального навчально-реабілітаційного центру – КНРЦ в с. Котовка Магдалинівського району Дніпропетровської області (відповідно – 8,18 та 8,8 балів).

Інша особливість полягає в тому, що висхідний рівень сформованості особистісної готовності педагогічних працівників до розвитку духовного

Діаграма 1. Рівень сформованості досвіду (особистісної готовності) у загальній групі та трьох вікових підгрупах педагогів КНРЦ (молодих, зрілих, похилих) у балах за 12-бальною системою оцінювання до та після діагностичного психолого-педагогічного заняття з формування їх особистісної готовності до розвитку духовного потенціалу в учнів; червоним кольором позначений навчальний ефект від участі у занятті в балах/відсотках.

потенціалу в учнів, так само як і можливості формування такої готовності й результативність такого формування в умовах експериментального діагностичного психолого-педагогічного заняття залежить від належності педагогів до певних вікових періодів в межах віку дорослості. Так, у групі молодих педагогів КНРЦ середній висхідний рівень найменший (8,2 бали), але приріст досвіду в ході діагностичного заняття найбільший (15,8%), проте результат (9,5 балів) все ж не сягає рівня, притаманного представникам наступних вікових груп педагогів як дорослих (Див. діаграму 1).

Для групи зрілих педагогів КНРЦ ці показники займають проміжне місце (відповідно 8,9 балів; 10,1% та 9,8 балів). Для групи ж досвідчених педагогів похилого віку властивий віднос-

но високий висхідний рівень особистісної готовності (9,6 балів), відносно менший приріст (8,3%), але високий результативний рівень формування особистісної готовності (10,4 балів) до розвитку духовного потенціалу в учнів, що зрозуміло. Тобто у кожного з трьох вікових періодів дорослості є свої переваги і обмеження, які слід враховувати у духовно орієнтованому навчальному та виховному процесі.

Важливою психологічною особливістю формування особистісної готовності, компетентності педагогічних працівників до розвитку духовного потенціалу в учнівської молоді слід визнати ступінь усвідомлення ними самої проблеми духовності, динаміку такого усвідомлення, рефлексію різних аспектів розвитку духовного потенціалу в учнівської молоді. Це може

бути презентоване результатами самоопитування, самопізнання в ході діагностичного психолого-педагогічного заняття. При цьому спостерігаються два види рефлексивної діяльності педагогічних працівників – поступове і послідовне самоусвідомлення педагогами низки аспектів проблеми та стрибкоподібна інтуїтивна рефлексія у формі інсайту, осягання тощо.

У відповідях на додаткові запитання анкети виявився високий рівень мотивації педагогів до формування власного досвіду розвитку духовного потенціалу, до значно глибшого осягненням духовного характеру всіх компонентів педагогічної діяльності освітян через спеціально організовану їх рефлексію у теоретичних та практичних заняттях, зокрема – через організацію спеціальної програми одухотворення усіх складових освітньої діяльності.

Таким чином, внаслідок проведення дослідження, може бути зроблений наступний загальний висновок: рівень сформованості досвіду як компоненту цілісної особистісної готовності педагогів до розвитку духовного потенціалу в учнів залежить від предмету викладання, робочого стажу педагога, від його перебування у тому чи іншому віковому періоді дорослості - молодому, зрілому чи похилому, від ступеня усвідомлення, рефлексії педагогом складових духовного потенціалу учнів та від спеціальної психолого-педагогічної програми духовного збагачення

власного досвіду та розвитку вказаного потенціалу в учнів.

В цьому плані педагогам можуть бути запропоновані такі форми духовної потенціалізації, ампліфікації, тобто збагачення особистісного духовного досвіду педагога й учня в процесі навчання і викладання, як:

а) насичення особистості духовними цінностями;

б) інтенсифікація процесу духовної діяльності, дій, вчинків;

в) прискорення досягнення духовних результатів;

г) поглиблення духовної сутності поведінки;

д) вирішення проблемних духовних ситуацій;

е) діалектична антиномізація (врівноваження протилежностей між духовними антиноміями);

є) систематизація (класифікація) духовних стимулів, знань, умінь, навичок і почуттів у діяльності;

ж) запозичення і використання ефективного духовного особистісного досвіду інших тощо.

Перспективи дослідження пов'язана зі значно глибшим осягненням духовного характеру усіх компонентів педагогічної діяльності освітян через спеціально організовану їх рефлексію у теоретичних та практичних заняттях, зокрема – через розробку і впровадження спеціальної більш досконалої програми одухотворення освітньої діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бех І.Д. *Виховання особистості: Підручник.* - К.: Либідь, 2008.- 848 с.
2. Зязюн І.А. *Філософія педагогічної дії: Монографія.* - Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008.- 608 с.
3. Лактионов А.Н. *Координаты индивидуального опыта.* - Харьков: Бизнес Информ, 1998.- 492 с.

4. Маноха І.П. Психологія потаємного «Я».- К.: Поліграфкнига, 2001.- 448 с.
5. Помиткін Е.О. Психологічна діагностика духовного потенціалу особистості: посібник / Едуард Помиткін.- Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013.- 144 с.
6. Психологічні засади розвитку духовної культури педагогічного персоналу: посібник / за ред. Е.О.Помиткіна, З.Л.Становських.- Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013.- 174 с.
7. Рыбалка В.В. Теории личности в отечественной философии, психологии и педагогике: Пособие.- Житомир: Изд-во ЖГУ им. И.Франко, 2015.- 872 с.
8. Рыбалка В.В. К вопросу об уточнении значения категории «Психология» // «Вестник по педагогике и психологии Южной Сибири», №4, 2013. Научный журнал.- Москва – Черногоorsk, 2013.- 152 с. – С. 96-99. Раздел II. Материалы к конференции «500 лет использования понятия «Психология» в литературе, искусстве, науке и практике, по факту первого упоминания этого понятия в библиографии работ Marko Marulic», 12 января 2014 года / под ред. А.А.Кроник, Л.Ф.Чупрова.
9. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. О месте психического во всеобщей взаимосвязи явлений материального мира.- М.: Изд-во АН СССР, 1957.- 328с.
10. Савчин М.В. Духовний потенціал людини.- Івано-Франківськ: Вид-во «Плай» Прикарпатського університету, 2001.- 203 с.
11. Сорока-Росинский В.Н. Школа Достоевского / Кабо Л.Р. Жил на свете учитель.- М.: Знание, 1970.- С. 31-81.
12. Челпанов Г.И. Очерки психологи/Г.И.Черпанов.- М.; Обнинск: ИГ-СОЦИН, 2009.- 248 с.
13. Якиманская И.С. Требования к учебным программам, ориентированным на личностное развитие школьников // Вопросы психологии, 1994, №2, с. 64-77.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Beh I.D. Vihovannya osobistosti: Pldruchnik.- K.: LibId, 2008.- 848 s.
2. Zyazyun I.A. Fllosofiya pedagoglchnoYi dliYi: Monografiya.- Cherkasi: Vid. vId. ChNU ImenI Bogdana Hmelnitskogo, 2008.- 608 s.
3. Laktionov A.N. Koordinatyi individualnogo opyita.- Harkov: Biznes Inform, 1998.- 492 s.
4. Manoha I.P. PsihologIya potaEmnogo «Ya».- K.: PolIgrafkniga, 2001.- 448 s.
5. PomitkIn E.O. Psihologlchna dlagnostika duhovnogo potentslalu osobistosti: poslbnik / Eduard PomitkIn.- Kirovograd: Imeks-LTD, 2013.- 144 s.
6. PsihologlchnI zasadi rozvitku duhovnoYi kulturi pedagoglchnogo personalu: poslbnik / za red. E.O.PomitkIna, Z.L.Stanovskih.- Kirovograd: Imeks-LTD, 2013.- 174 s.
7. Ryibalka V.V. Teorii lichnosti v otechestvennoy filosofii, psihologii i pedagogike: Posobie.- Zhitomir: Izd-vo ZhGU im. I.Franko, 2015.- 872 s.
8. Ryibalka V.V. K voprosu ob utochnenii znacheniya kategorii «Psihologiya» // «Vestnik po pedagogike i psihologii Yuzhnoy Sibiri», #4, 2013. Nauchnyiy zhurnal.- Moskva – Chernogorsk, 2013.- 152 s. – S. 96-99. Razdel II. Materialyi k konferentsii «500 let ispolzovaniya ponyatiya «Psihologiya» v literature, iskusstve, nauke i praktike, po faktu pervogo upominaniya etogo ponyatiya v bibliografii rabot Marko Marulic», 12 yanvarya 2014 goda / pod red. A.A.Kronik, L.F.Chuprova.

9. Rubinshteyn S.L. *Bytie i soznanie. O meste psichicheskogo vo vseobschey vzaimosvyazi yavleniy materialnogo mira.*- M.: Izd-vo AN SSSR, 1957.- 328s.
10. Savchin M.V. *Duhovniy potentslal lyudini.*- Ivano-Frankl'vsk: Vid-vo «Play» Priкарпатського університету, 2001.- 203 s.
11. Soroka-Rosinskiy V.N. *Shkola Dostoevskogo / Kabo L.R. Zhil na svete uchitel.*- M.: Znanie, 1970.- S. 31-81.
12. Chelpanov G.I. *Ocherki psihologii/G.I.Chelpanov.*- M.; Obninsk: IG-SOTsIN, 2009.- 248 s.
13. Yakimanskaya I.S. *Trebovaniya k uchebnym programmam, orientirovannym na lichnostnoe razvitie shkolnikov // Voprosyi psihologii, 1994, #2, s. 64-77.*